

Роль гендерно - нормативних уявлень в теорії та практиці психосоціальної роботи з населенням.

Загальногуманітарна думка кінця ХХ століття відбила новий погляд на проблеми взаємин статей. Основні філософські питання — проблема сутності людини, зміст і призначення, простір і час людського буття — одержали гендерний вимір. Усвідомлення цього положення і знайшло відображення в гендерних дослідженнях, які широко розгортаються в усьому світі.

З 90 - х рр. гендерні дослідження стають доволі розповсюдженими в Україні. Перспектива гендерного підходу як нової наукової парадигми в теорії та практиці вітчизняної соціальної роботи стає все більш очевидною.

З одного боку, практика соціального обслуговування ґрунтується на принципах прав людини і соціальному законодавстві, яке визнає права громадян на допомогу та підтримку безвідносно до статі. Одначе, з іншого боку, переживання клієнтом важкої життєвої ситуації завжди є гендерно забарвленим. Одні й ті самі проблеми неоднаково сприймаються дівчатами і хлопчиками, жінками та чоловіками виходячи з гендерної специфіки системи соціальної стратифікації, а також особливостей гендерних ролей, ідеалів, стереотипів та соціальних очікувань, що існують в кожному суспільстві. В сучасних наукових дослідженнях зазначається, що статевая приналежність є важливим фактором сприйняття, який впливає на побудову образу сприйняття життєвого шляху в цілому та його окремих фаз. До таких вимірів відносяться і стереотипи сприйняття особ протилежної статі, комплекс уявлень про відмінності між чоловіками та жінками в прибутках та добробуті, за владними позиціями (ієрархія відношень в сфері політичного та економічного впливу), в тому числі розподіл влади в сім'ї.

Потреба в соціальній допомозі і прийняття її також залежить від статі того, кому вона надається, і пов'язана з розбіжностями в чоловічому і жіночому способах існування. Отже, враховуючи результати досліджень в області гендерної та статевої соціалізації можна казати про те, що особливості чоловічої і жіночої статевої ідентифікації специфічно відбиваються на становищі людини в суспільстві, її особистій і професійній долі, а також, як припускають, специфічно виявляються у характері виникаючих проблем і в способах їх вирішення. [4, 176]

З цим пов'язане і інше спостереження: з якими б соціальними проблемами ні взаємодіяли соціальні працівники – зuboжінням, наркоманією, питаннями охорони дитинства, безробіттям, житловими або молодіжними проблемами, проблемами престарілих, матерів-одиначок, багатодітних сімей, сімейним насиллям тощо, - так чи інакше вони стикаються з патріархатними соціальними відносинами, дискримінаційними практиками, де фактор статі грає вельми суттєву роль, посилюючи прояви соціальної несправедливості.

Соціальні служби та соціономи, дома-інтернати та освітні заклади часом відновлюють ту саму структуру соціальних відносин, на якій базується існуюча в нашому суспільстві нерівність, в тому числі за ознаками соціального класу, статі, інвалідності та віку. Як відомо, спрямованість вчинків людини зумовлюють крім неї особисто соціально-психологічні явища: громадська і групова думка, настрої, смаки, захоплення, люди тощо. Виникаючи як продукт спілкування, вони стають відносно самостійними і для людей є орієнтиром, зразком для наслідування, формою контролю тощо. Так з'являється своєрідний складний механізм соціальної саморегуляції. Соціологічні дослідження засвідчують, що у 55-60% випадків люди діяли не так, як хотіли б, а як узвичаєно в їхній групі, колективі чи організації, згідно соціальним очікуванням.

Отже, іноді соціальна адаптація обмежує особистість, різні соціальні інститути можуть примусити людину піти на компроміс з його власними цілями та установками, посилюючи виникаючий внутрішньоособистісний дискомфорт, хоча ззовні соціальний

конфлікт може здатись вирішеним. Конфлікт виникає в результаті дискримінаційних практик як наслідок невідповідності потреб особистості вимогам соціального середовища, що обмежують її.

Звичайно, наявність конфлікту багато в чому залежить від типу свідомості. Прогресивні соціокультурні зрушення, що відбуваються в нашому суспільстві викликають неоднозначні зміни у свідомості людей, у їхньому відношенні до цінностей, традицій, норм. Відбувається переосмислення впливу традиційних стереотипів маскулінності і фемінінності на повноцінний розвиток особистості, її самореалізацію і самовдосконалення. Як результат, маємо певні зрушення у відношенні до ідеалів мужності і жіночності: традиційні риси переплітаються з новим розумінням ролі жінки і чоловіка в сучасному суспільстві; ідеали, значно повніше, ніж раніше враховують різноманітність індивідуальних варіацій; ідеали відбивають не тільки чоловічу, але й жіночу точку зору.

Наслідки гендерних змін, при усій своїй прогресивності, мають не простий характер. Потреба в нових відносинах між статями випереджає здатність до встановлення, підтримання і розвитку цих відносин, які до того ж постійно корегуються життєвою практикою. Це не може не впливати на психіку – свідомість – поведінку чоловіка і жінки.

Існуючі гендерні установки соціальних працівників та їх клієнтів є результатом певної гендерної соціалізації та гендерної ідентичності. Та це не означає повної залежності індивіда від зовнішніх умов, в тому числі патріархатної культури. Механізм педагогічного регулювання духовно-морального стану й поведінки особи чи соціальної групи уможливорює цілеспрямований вплив на свідомість людини з метою формування у неї усталених поглядів, переконань, моральних принципів і норм, вміння правильно діяти в конкретних соціальних умовах та обставинах. Свідомість людини – найвищий регулятор її поведінки, адже будь-який імпульс до дії виникає спочатку під впливом внутрішнього стану особи чи зовнішніх факторів, але завжди співвідноситься з її поглядами, ідеалами, принципами, нормами, установками і відповідно ними санкціонується (підтримується) чи заперечується (гальмується). І в

цьому велика роль належить гендерно-нормативним уявленням, що ними керується соціальний працівник.

Соціальний працівник допомагаючи, виконуючи роботу психолога – чи консультанта психотерапевта, працює насамперед всього з собою, його особистість є тим єдиним «інструментом», яким він може користуватися. Оскільки особистість консультанта є його знаряддям праці, її повнота і цілісність здобувають важливе значення для ефективності допомоги. У цьому плані ідентифікація, що допомагає у визначенні статі і виразності у структурі його протилежної особистості, чоловічої чи жіночої складової, визначають особливості і характер його соціальної роботи. [4, 175-176]

Одна з проблем, з якою зустрічається соціальний працівник на основі цієї моделі практики, - вирішення конфліктів, природа і сутність яких може бути різною. Наприклад, конфлікт між Я, яке уявляє клієнт сам по собі, і уявленнями, які, на його думку, виникають про нього у інших (це часто відбувається в період зміни соціального статусу клієнта, втрати роботи, вікових змін тощо). Те, яким чином людина виходить з конфлікту або передбачає шляхи виходу з нього, має суспільну значимість, оскільки мова йде про реабілітацію адаптивних механізмів особистості, що мають певне відношення до змін і інших людей.

Ми виходимо з того, що гендерно – нормативні уявлення формують конфлікт та стрес, специфічний для кожної статі. Отже необхідною складою практики соціальної роботи стає аналіз особливості соціалізації чоловіків і жінок та визначення їх впливу на характер психічних проблем статі. Мова йде про аналіз механізмів формування тих соціальних уявлень, що накладають обмеження на самореалізацію особистості чоловіків і жінок і в кінцевому рахунку спричиняють появі соціально – психологічних проблем.

Методи роботи повинні включати в себе задачу та умови формування свідомості, вільної від гендерних стереотипів

При цьому передбачається використання сучасних теорій гендерної психології статі зі спиранням на положення сучасного гуманістичного напрямку теорії соціальної роботи та соціально –

когнітивну теорію саморегуляції, що дозволяє показати процес взаємодії людини і соціального середовища, в ході якого відбувається розвиток особистості, засвоєння соціальних норм, стереотипів, ролей і ідеалів.

Актуальність гендерного підходу полягає в тому, що він пропонує новий спосіб пізнання дійсності, у якому відсутня ієрархія «чоловічого» і «жіночого». Формування гендерного підходу по суті є набагато більшим, ніж проста поява нової теорії. Це – принципово нова теорія, прийняття якої іноді визначає зміну ціннісних орієнтацій людини і перегляд багатьох звичних уявлень.

Існує спеціальна модель соціальної роботи, яка має назву феміністської. Це гуманістичний та критичний напрям в соціальній роботі, що ставить за мету активізацію ресурсів клієнта, щоб людина могла самостійно відповідати за власне життя, вносить цінності егалітаризма в відносини між працівниками соціальних служб та їх клієнтами, виступаючи альтернативою патерналістським відносинам між клієнтом та спеціалістом, а також психоаналітичній соціальній роботі, націлена на активну зміну відносин, процесів та інститутів соціального, в тому числі гендерного нерівноправ'я.

Головними детермінантами, а може бути, просто індикаторами гендерних характеристик самопочуття та поведінки чоловіків і жінок слугують соціальні очікування, ролі і конвенціональні вимоги статевої адекватності поведінки. Прийняття позиції, що стать не є першопричиною психологічних характеристик поведінки і гендерних ролей, дозволяє по – новому реконструювати Я – образ і життєві сценарії, нав'язані системою гендерно – рольових уявлень, дає можливість переоцінити свої можливості і домагання, визначити перспективи життєтворчості, активізувати особисті ресурси для вибору суб'єктивних стратегій самореалізації.

Наведені положення можуть слугувати теоретичним підґрунтям для аналізу особливостей диференційного підходу в психосоціальній роботі.

Наша модель подолання конфлікту (який розглядається як наслідок невідповідності потреб особистості вимогам соціального

середовища, що обмежують її), передбачає формування нового механізму соціальної роботи, що виходить з нового типу особистісної та соціальної свідомості вільної від гендерних стереотипів.

В сучасних гендерних дослідженнях підкреслюється, що тверде закріплення статево – рольових моделей поведінки приводить до обмеження у самореалізації чоловіків у сімейній сфері, а жінок – в професійній. [3, 164]

Так, відчуження чоловіків від сімейно – побутових проблем, піклування про дітей, їхнього виховання і розвитку істотно обідняють чоловіків в плані загально особистісного розвитку. Уявлення, що закріпилося на рівні суспільної свідомості, що функція освоєння соціального простору за межами будинку належить чоловікам, а доля жінок – освоєння внутрісімейного простору, на психологічному рівні призвело до того, що в чоловіків сформувався інфантилізм у плані рішення сімейно – побутових проблем і виховання дітей, а жінок – безроздільна відповідальність за усе, що відбувається в родині (за якість подружніх відносин, за результати в розвитку і вихованні дітей за фізичне й емоційне самопочуття всіх членів родини). Саме почуття провини, яке відчуває працююча заміжня жінка по відношенню до своїх дітей та чоловіка є найбільш яскравим та деструктивним показником рольового конфлікту. Провина породжується із моделі сприйняття жінкою своїх ролей. [3, 166]

Виділяють три типи підпорядкування людей гендерним нормам: поступливість – це такий тип підпорядкування соціальним нормам, коли людина не приймає їх, але приводить свою поведінку у відповідність з ними, щоб уникнути покарання й одержати соціальне схвалення. Схвалення, чи інтерналізація, - це тип підпорядкування, коли людина цілком згідна з гендерними нормами. Ідентифікація – це повторення дій рольової моделі (чоловіка, жінки, батька, матері).

Сучасні соціалогічні та психологічні теорії дозволяють зробити висновок, що факторами, які створюють стресову ситуацію в житті жінки, яка вимагає психосоціальної допомоги є: незадоволеність роллю хранительки домашнього вогнища; фактор

непокоєння і переживання, пов'язаний з дітьми; нерівноправний розподіл ролей в сім'ї; " синдром спустілого гнізда"; рольовий конфлікт працюючої жінки; жіноче безробіття, як стрес; відношення чоловіка до професійної кар'єри жінки; дискримінація в оплаті праці; напруження і стрес професійної адаптації, а також феномен "скляного даха" (термін для позначення штучно створених бар'єрів, заснованих на забобонах, що не дозволяють кваліфікованим працівникам, і в першу чергу жінкам, просуватись по службі і займати керівні посади у своїх організаціях). Особливим регулятором жіночої моделі поведінки виступає фемінність (характерні форми поведінки, що їх очікують від особи жіночої статі у будь – якій культурі).

Один з важливих аспектів нового підходу – рост свідомості та самосвідомості людей. Такий підхід тісно пов'язаний з діяльністю жіночих організацій, одна з цілей яких – вивільнення жіночого сприйняття від стереотипів, сприяння розуміння ними свого підлеглого становища і сумісні дії. Захист прав клієнта – це одна з форм теорії та практики соціальної роботи. Радикальна теорія соціальної роботи запевнює нас в тому, що численні соціальні проблеми жінок є слідством прийнятого досі традиційного визначення сім'ї, яке передбачає нерівноправність та пригноблення жінок.

Результати дослідження чоловічої гендерної ролі демонструють, що в даний час чоловіча роль переживає глибоку кризу, спровоковану змінами в суспільстві. Традиційні чоловічі способи прояву, турботи не цінуються так високо, як колись, а поряд з цим від чоловіків очікується турбота про дітей, вираження ніжних почуттів - поведінка, що виходить за межі традиційної чоловічої ролі і потребує навичок, якими чоловіки не володіють. Вченими виявлено, що ті чоловіки, що не відповідали традиційним стереотипам мужності, все одно зазнавали стрес у ситуаціях, умовно оцінюваних, як жіночі і загрозливі чоловічому контролю, або компетентності. Вочевидь, це походить із-за того, що чоловіки вважають: навколишні очікують від них відповідності, традиційної чоловічої ролі. В науці сформувався поняття "чоловічий гендерно – рольовий стрес" (ЧГРС) – стрес, що виникає, коли

чоловіку важко підтримувати стандарт традиційної чоловічої ролі, або він змушений виявляти поведінку, характерну для жіночої ролі. [1, 185-186] Нова парадигма, запропонована Ж.Плеком і підтримана іншими психологами, зокрема І.Кльоциною, ґрунтується на ідеї про дисфункціональність та суперечливість аспектів традиційної чоловічої ролі. [2, 71]

Таким чином, можна казати про те, що факторами, які формують стресову ситуацію в життєвому просторі чоловіка, який вимагає психосоціальної допомоги є :обмеження емоційності; гомофобія; соціалізація контролю, влади і змагання; обмеження сексуальної поведінки і демонстрації прихильності; нав'язливе прагнення до змагання й успіху, що чинить проблеми з фізичним здоров'ям, які виникають через неправильний спосіб життя .

Зазначимо, що клінічні симптоми стресу мають свою гендерно-диференційну специфіку. Такі симптоми, як притупленість емоцій, депресія, загальна тривожність є характерними для жінок. А такі, як агресія, приступи люті, зловживання наркотичними речовинами найбільш характерні для чоловіків.

Отже, проблеми психосоціальної роботи пов'язані з невідповідністю гендерним ролям, які стикаються з іншими соціальними проблемами. Проблеми ці відносять до сфери родини, демографічної поведінки, до сфери зайнятості і матеріального становища.

Соціальна робота, згідно нового підходу, відштовхується від уявлення, що ідеологія, соціальна структура і поведінка взаємопов'язані, наприклад, проблеми клієнта можуть бути наслідком твердих переконань про традиційні гендерні ролі. Тим самим інтервенція (соціальна робота) в подібну ситуацію ставить собі за мету: досягнення у клієнта розуміння впливу, який мають на поведінку патріархатні цінності та структури; розвиток самокерованої особистості, здатної до самореалізації; створення або посилення структур, спільнот, практик, заснованих на принципах егалітаризму.

Сучасні психологічні дослідження чітко доводять, що традиційна психотерапія може бути небезпечною для емоційного здоров'я особистості. [5, 143] Гендерно-усвідомлена терапія

можлива лише за умови відмови від застарілих стереотипів в статево-рольовій поведінці. Відмова від них забезпечує:

1. Значимість самої особистості, її індивідуальних особливостей;
2. Активізує самооцінку, впевненість у собі;
3. Створює мотивацію успіху і досягнення;
4. Орієнтує на критичне відношення до соціокультурних норм.

Отже, ідея нового підходу полягає в тому, що: щоб не отримати психічну травму, чоловік або жінка повинні змінити свою поведінку, вивільнивши свою свідомість від традиційних гендерних норм, які формувалися з огляду на те, яка поведінка соціально прийнятна, а яка ні.

Звичайно, соціальне відновлення може розглядатись як складний процес, у ході якого потрібен пошук. Соціальне відновлення являє собою процес розробки існуючими соціальними інститутами стратегії допомоги постраждалим, а також механізмів реалізації стратегії в кожному конкретному випадку.

Вочевидь, створення механізмів функціонування різних соціальних інститутів у напрямку реадaptaції стане соціальною реабілітацією, тобто повернення до нормальної, повноцінної соціальної життєдіяльності через формування нової чи корегування колишньої моделі способу життя.

Необхідність впровадження гендерного підходу в практику соціальної роботи пов'язана також з розумінням психологічних механізмів і можливих наслідків – як позитивних, так і негативних – дій соціальних працівників, психологів, психіатрів, соціальних педагогів, робітників притулків та інших закладів, зайнятих в різних соціальних програмах. Зазначимо, що психолого-педагогічні методи, що широко використовуються в соціальній роботі, визначаються побічною дією і впливом на клієнта через механізм соціально - психологічного та педагогічного регулювання його соціального самопочуття й поведінки.

Отже, клінічним психологам і психіатрам необхідно звертати велику увагу на проблеми, створювані традиційними гендерними ролями, і тим самим допомогти чоловікам і жінкам набути нові для них навички і, можливо, заперечити старі ролі.

При цьому гендер сам по собі не можна розглядати як знак індивідуальних та емоційних проблем.

Список літератури:

1. Берн Ш. Гендерная психология. – СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2001.
2. Клецина И.С. Гендерная социализация: Учебное пособие.- СПб., 1998.
3. Клецина И.С. Гендерные проблемы на пути личностной самореализации// Психологические проблемы самореализации личности. – Вып. 3/ под ред. Л.А. Головей, Л.А. Коростылевой. – СПб.: Издательство СПб. университета, 1999. – С.154-168.
4. Кораблина Е.П. Психологическая помощь с точки зрения экзистенциально – гуманистического подхода и женского и мужского способов существования // Психологические проблемы самореализации личности. – Вып. 3/ под ред. Л.А. Головей, Л.А. Коростылевой. – СПб.: Издательство СПб. университета, 1999. – С.169-177.
5. Мишель Палуди. Психология женщины. – СПб.: ПРАЙМ – ЕВРОЗНАК, 2003.

Мегрелишвили А.Г.
Запорожский государственный университет

Социальная трансцендентность человека в контексте синергетической парадигмы.

Если для И.Канта «основоположения трансцендентности и имманентности» имели отношение к исследованию процесса познания, то категории «социальная трансцендентность» и «социальная имманентность» отражают противоречивый характер отношения человека к обществу. В отличие от категории «социальная имманентность», которая подвергалась анализу в